

BADIIY ASARLARDA QO‘LLANGAN QISHLOQ XO‘JALIGI TERMINLARI YUKSAK TAFAKKUR MAHSULI SIFATIDA

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i06.013>

Maxmudova Dilafruz Alijonovna
dilafruzmaxmudova137@gmail.com
Qo‘qon davlat universiteti

Annotatsiya: qishloq xo‘jaligi terminlarining badiiy matnda lingvopoetik xususiyatlari ijodkorning badiiy tafakkuri bilan bog‘liq holda metaforik ko‘chim vazifasida yoki o‘xshatishli qurilmalar tarkibida kelib, lingvopoetik maqsadni amalga oshirishi xususida baxs yuritilganligi bilan qimmatli.

Kalit so‘zlar: qishloq xo‘jaligi terminlari, badiiy matn, lingvopoetik, metafora, badiiy-estetik butunlik, poetik aktuallashish.

AGRICULTURAL TERMS USED IN ARTISTIC WORKS AS A PRODUCT OF HIGH THOUGHT

Makhmudova Dilafruz Alijonovna
dilafruzmaxmudova137@gmail.com
Kokand State University

Abstract: the linguopoetic features of agricultural terms in the artistic text are discussed in connection with the artistic thinking of the creator in the function of metaphorical transfer or in the composition of simile devices, and the realization of the linguopoetic purpose.

Keywords: agricultural terms, artistic text, lingvopoetic, metaphor, artistic-aesthetic whole, poetic actualization

Ma'lumki, terminologik tizimlar fan tilining asosini tashkil etadi. Terminlar yozuvchilar, shoirlar tomonidan badiiy matnda qo‘llanilib, ijodkorning badiiy tafakkuri bilan bog‘liq holda metafora, o‘xshatish vazifasida qo‘llanilib, lingvopoetik maqsadni amalga oshirishda katta ahamiyat kasb etadi. Hech bir termin alohida olinganda, lingvopoetik qimmatga ega bo‘lmaydi, va u bu qimmatni faqatgina matn ichida, boshqa so‘zlar bilan bog‘langandagina o‘zida aks ettira oladi.

Ma'rifatparvar adib Abdurauf Fitrat bejizga: “ Go‘zal san’atlarda tovar (materiyol) tovush, ohang bulsa, go‘zal san’at musiqiy bo‘ladir; buyovlar, chiziqlar bo‘lsa, rasm bo‘ladir; tosh yo boshqa turli ma’danlar esa, haykalchilik buladir; tosh,

yog'och, kirpich, ganj, tuproq bo'lsa, me'morliq bo'ladi; tan, myg'a (muqom, mimika) harakatlari esa, o'yun (tans) bo'ladi; gap, so'z esa, adabiyot bo'ladi" deb juda chiroyli tarzda adabiyotga ta'rif beradi: "Adabiyot - fikr, tuyg'ularimizdagi to'lqunlarni so'zlar, gaplar yordami bilan tasvir qilib, boshqalarda ham xuddi shu to'lqunlarni yaratmoqdir [2].

Agar nazar tashlaydigan bo'lsak, o'zbek tili texnik terminologiyasi tizimida detallar, mexanizmlar, qishloq xo'jaligi atamallari, mashina qismlari hamda buyum asboblarni anglatish uchun xoslangan ko'z, oyoq, qadam, barmoq, qo'ltiq, to'siq, qobirg'a, og'iz, tirnoq, quloq, pichoq, quti, taroq, qozon, qoshiq, panja, musht, tuynuk, til, tish, ketmon, traktor kabi so'zlar talay miqdorni tashkil qiladi. Ilmiy matnlarda bu so'zlar o'zlarining birlamchi ma'nosini yo'qotib, yakka ma'noli ilmiy atamaga aylanadi, badiiy matnlarda esa ko'p ma'noli bo'lib kelishini ko'ramiz.

Jumladan, qishloq xo'jaligi terminlarini badiiy adabiyotda qo'llash ushbu soha terminlariga qo'shimcha ma'no yuklaydi. Bu o'rinda qishloq xo'jaligi terminini alohida qaraydigan bo'lsak, qishloq xo'jaligi bu birlamchi tarmoqning iqtisodiy faoliyatidir. U atrof-muhitni yanada moslashtirish uchun uni o'zgartirishga qaratilgan barcha xatti-harakatlarni qamrab oladi hamda shu bilan tuproqning yuqori unumdorligini hosil qiladi. Bundan tashqari, u to'g'ridan-to'g'ri iste'mol qilish yoki undan keyin sanoatni qayta ishlash uchun oziq-ovqat mahsulotlarini o'z ichiga oladi, natijada qo'shimcha qiymatga ega bo'ladi.

Qishloq xo'jaligi dastlab tosh asri neolit davrida rivojlangan, garchi uning kelib chiqishi tarixdan boshlangan va turli madaniyatlar tomonidan mustaqil ravishda rivojlangan bo'lsada, unga qadar odamlar faqat ovchilik, baliqchilik va ko'chmanchilik bilan shug'ullanishgan. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqaradigan mahsulot hajmiga ko'ra quyidagicha tavsiflanadi:

Yordamchi dehqonchilik: ushbu qishloq xo'jaligining asosiy maqsadi ishlab chiqarishning past darajasini saqlab qolishdir. Yagona maqsad barqaror jamoani boqishdir va bu odamlar sonini kamaytiradi. Bu juda past ishlab chiqarish bo'lgani uchun, odatda tuproqning katta o'zgarishiga olib kelmaydi.

Sanoat qishloq xo'jaligi: bu tuproqdan katta hajmdagi oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishdan iborat. Bu nafaqat inson ehtiyojlarini qondirishni kafolatlaydigan, balki boshqa mamlakatlarga oziq-ovqat mahsulotlarini eksport qilishning ortiqcha qismini tijoratlashtirishga intiladigan sanoatlashgan va rivojlangan mamlakatlarga xosdir.

Qishloq xo'jaligining boshqa turlari ishlab chiqarish jarayonida suvning ahamiyatiga asoslanadi. Bular quyidagilar:

Sug'orish: Bu qishloq xo'jaligining asosiy turi, chunki u sug'orish tizimiga ega va sug'orishda turli tabiiy va sun'iy usullardan foydalanadi. Bu yerdagi barcha turlar

doimiy suvga muhtoj. Eng yaxshi ma'lum sug'orish tizimlaridan biri bu tomchilatib sug'orishdir.

Yomg'ir: bu yerda sun'iy ravishda sug'orish kerak emas, ammo ishlab chiqarish uchun zarur bo'lgan namlik yomg'ir bilan ta'minlanadi. Fermerning aralashishiga hojat yo'q.

Amaldagi ishlab chiqarish vositalariga va ularning ishlash ko'rsatkichlariga qarab qishloq xo'jaligining boshqa turlari farqlanadi:

Ekstensiv qishloq xo'jaligi: ekstensiv qishloq xo'jaligining maqsadi nafaqat iqtisodiy ko'rsatkichlar, balki tuproqni parvarish qilishdir. Buning sababi shundaki, eroziya yerlarining katta maydonlaridan foydalaniladi va ishlab chiqarish darajasi pastroq bo'ladi. Ekstensiv qishloq xo'jaligining asosiy afzalligi shundaki, tuproqlar buzilmaydi va u bunday katta ta'sirga ega emas.

Intensiv qishloq xo'jaligi: asosiy maqsad yerdagi juda kichik maydonda oziq-ovqat mahsulotlarini ommaviy ishlab chiqarishdir. Madaniyatning bu turi atrof-muhitga zarar yetkazadi, chunki u tuproqning sifatini pasaytirib, unumdorligini yo'qotishiga olib keladi. Odatda u barcha sanoati rivojlangan mamlakatlarda qo'llaniladi.

Asosiy maqsadda qo'llaniladigan texnikaga qarab, qishloq xo'jaligining boshqa turlari ham mavjud:

Industrial: Ushbu ishlab chiqarish shakli mahalliy bozorda va ortiqcha eksport qilish uchun ko'p miqdordagi oziq-ovqat mahsulotlarini olishga qaratilgan.

Ekologik qishloq xo'jaligi: uning ustuvorligi atrof-muhitni o'zgartirish va ta'sirlarni minimallashtirish emas. Tuproqni parvarish qilish ustuvor vazifa bo'lishi kerak va buning uchun tegishli usullar va texnologiyalar qo'llaniladi.

An'anaviy qishloq xo'jaligi: Bu asosan ma'lum bir mintaqaning mahalliy texnikasidan foydalanish bilan tavsiflanadi. Ushbu usullarning barchasi joy madaniyati tufayli avloddan-avlodga tarqaldi.

Terminlarning, jumladan qishloq xo'jaligi terminlarining badiiy matnda poetik aktuallashtirish imkoniyatlarini ayrim misollarda ko'rib o'tamiz:

Jumladan, Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida chanoq so'zi

1) o'yib yasalgan kichik hajmdagi yog'och idish;

2) kosa, tovoq, lagancha ma'nolarida qo'llangan;

Bu leksema eski o'zbek adabiy tilida hayvonlar suv ichadigan idish ma'nosini anglatgan [3].

So'z mulking sultoni Alisher Navoiy ijodida ham qishloq xo'jaligida ishlatiladigan terminlar uchraydi. Masalan, besh dostonidan iborat "Xamsa" dostonining "Farhod va Shirin" dostonida "tesha" atamasi ishlatilganini ko'rishimiz mumkin:

Bu xoro tesha birla bo'lmas afgor,

Nechukkim tesha metin aylamas kor.

Bu yerda ustachilik va xo'jalikda ishlatilgan buyumlarning maydalashda ishlatiluvchi buyum ma'nosida kelganiga guvoh bo'lamiz.

Shuningdek, O'tkir Hoshimovning "Ikki eshik orasi" romanida urush davridagi qishloq aholisining hayoti tasvirlangan. Unda front ortidagi ayollarning mashaqqatli mehnati, qishloq hayotida kerak bo'ladigan barcha mehnat qurollarini badiiy tilda yorqin tasvirlanganligining guvohi bo'lamiz. Masalan: Bultur traktor tepib, bir oy azob chekkanim yodimga keldi... [5]

Badiiy asarlarda an'anaviy terminlar ("dehqon", "bog'bon") o'rniga "kolxozchi", "zveno boshlig'", "brigadir" kabi yangi nomlarning faol qo'llanilishi ham ijtimoiy o'zgarishlarning lisoniy in'ikosi edi. "Yer" konsepti ham o'zgarishga uchradi: u endi "ona-yer", "bobomeros zamin" sifatida emas, balki "umumxalq mulki", davlatga tegishli ishlab chiqarish vositasi sifatida talqin qilindi. Masalan: "Bir mahal poliz tomondan "shir-shir" etgan tovush eshitildi. Taqqa to'xtadim. Yuragim "shuv" etib ketdi. Nevlay oshxonaga kirdim-da, eshik tirqishidan mo'raladim. Oydin kecha. Hovlimizga go'yo sut to'kib qo'yilganday. Atrof jimjit... Yaqinroq bordim. Ne ko'z bilan ko'rayki, onam! Qorong'ida bir sharpa jo'yaklar oralab yuribdi. Qo'lida chelak. Suv tashiyapti! [...] Ha, onam kechasi, hamma uyquga ketganda, poliz sug'orardi. Tongotarda o'zidan o'zi yashnab qolgan sabzavotlarning sirini ana o'shanda bildim" (O'tkir Hoshimov, "Dunyoning ishlari" qissasi, "Oppoq-oppoq qorlar" hikoyasi).

Bu parchada "poliz" va "jo'yak" so'zlari onaning pinhona fidokorligini fosh etuvchi sahnaning markazida turadi.

Poliz - bu yerda shunchaki ekin ekilgan yer emas, balki onaning sirli olami, mehnat maydoni. U farzandlaridan ham yashirib mehnat qiladigan muqaddas go'sha sifatida namoyon bo'ladi.

Jo'yaklar - onaning og'ir mehnati oqayotgan yo'llardir. "Jo'yaklar oralab yurgan sharpa" obrazi onaning mashaqqatini, shu bilan birga uning o'z oilasi uchun ko'rsatayotgan matonatini ramziy ravishda ifodalaydi.

Bu o'rinda qishloq xo'jalik terminlari voqelikni shunchaki jonlantirmayapti, balki uni chuqur hissiy-ma'naviy mazmun bilan boyityapti.

Yana bir misolga yuzlanamiz, "Umri bino bo'lib ketmon chopmagan, pushta olmagan, jo'yak tortmagan Shomurod usta hovlisiga suv kirgandan beri yerga mehr qo'ydi. Avvallari qup-quruq yotadigan tomorqasiga ishlov berdi. [...] Endi bo'lsa, o'zicha yer chopib, sabzavot urug'i qadaydigan bo'ldi. Ertalab turib, kechagina o'zi suv qo'ygan yaltirab yotgan jo'yaklarga, namiqib qolgan tuproqqa qarab ko'ngli tog'ayadi. Tuproqning muattar hididan sarxush bo'ladi".(O'tkir Hoshimov, "Ikki eshik orasi" romani).

Bu parchada dehqonchilik terminlari inson xarakteridagi o'zgarishni, uning tabiatga va mehnatga qaytishini ko'rsatuvchi vositadir.

Pushta olish, jo 'yak tortish - bu yerda insonning yer bilan tillasha boshlashi, unga mehr qo'yishining amaliy ifodasi. Avval begona bo'lgan bu ishlar endi qahramon uchun ma'naviy ozuqa manbaiga aylanadi.

Yaltirab yotgan jo 'yaklar - bu inson mehnatining ilk natijasi, uning harakati besamar ketmaganining tasdig'i. Bu tasvir Shomurod ustaning qalbida uyg'ongan yangicha hislarni, yaratuvchilikdan olgan zavqini aks ettiradi.

"Kasalxona derazasidan tashqariga - muzlab yotgan daraxt shoxlariga qarab yotarkan, Rustamning xayoliga negadir bolaligi, bobosining keksa charxpalagi keldi. O'shanda ham xuddi shunday g'alati, sovuq kun edi. Charxpalak yomg'irli shamolda g'amgin g'iyqillar, suvga to'yingan jo 'yaklar loyqalanib oqardi. Bobosi esa ketmonga suyangancha, «Yer onadek gap, bolam, - degandi o'shanda, - jahli chiqsayam, mehri ichida bo'ladi. Mana shu pushta ustidagi bir tup rayhon ham aslida uning mehri. Sen shu mehrni his qilsang, hech qachon xor bo'lmaysan". (O'tkir Hoshimov, "Tushda kechgan umrlar" romani).

Bu parchada qishloq xo'jaligi terminlari qahramonning og'ir ruhiy holatida taskin beruvchi falsafiy ma'no kasb etadi.

Xulosa o'rnida shuni qayd etish joizki, badiiy matnda qo'llangan qishloq xo'jaligi terminlari ijodkorning badiiy tafakkuri bilan bog'liq holda metaforik ko'chim vazifasida yoki o'xshatishli qurilmalar tarkibida kelib, lingvopoetik maqsadni amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi [4]. Buyuk adib P.Qodirov ta'kidlaganidek, "Haykallar misdan, marmardan yasaladi, binolar g'ishtdan, oynadan, po'latdan quriladi. Adabiy asarda misning ham, marmarning ham, po'lat va g'ishtning ham o'rniga badiiy so'z ishlatiladi. Adabiy asarning muzika, rassomlik va boshqa ijod soxalaridan farqi uning ohanglar, chiziqlar, bo'yoqlar vositasi bilan emas, so'zlar vositasi bilan yaratilishida ko'rinadi [7]. Demakki, hech qanday termin alohida olinganda lingvopoetik qimmatga ega bo'lmaydi. Qachonki terminlar bu xususiyatini faqat matn qurshovida, boshqa so'zlar bilan munosabatda namoyon qila olsagina o'zining badiiy qiymatini orttiradi. Shu bois qishloq xo'jaligi terminlarining ham ma'naviy xususiyatlarini badiiy matnda aniqlash yanada maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbek tili va adabiyoti. 1987. 2-son. 3-9-betlar.
2. Fitrat A. Tanlangan asarlar. IV jild. -Toshkent: Ma'naviyat, 2006. 12-13-betlar.
3. (DTS 1969.138.).
4. O'.Hoshimov "Ikki eshik orasi" Toshkent-2015
5. Badiiy matnda qishloq xo'jaligiga oid terminlarning uslubiy xoslanish imkoniyatlari M.D.Alijonovna Qo'qon DPI. ilmiy xabarlar 3, 169-174

6. Fitrat A. Tanlangan asarlar. IV jild. -Toshkent: Ma'naviyat, 2006. 12-13-betlar.